

Соња М. ЛУЧИЋ\*  
Универзитет у Крагујевцу,  
Правни факултет

## ДИГИТАЛИЗАЦИЈА КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА И АУТОРСКО ПРАВО

*Апстракт:* Дигитализација нуди велике могућности за приступ културном наслеђу. У случају старијих дела која су још увек заштићена ауторским правом правна ситуација је обично веома компликована. Предмет истраживања у раду јесу препреке у оквиру ауторског права које стоје на путу дигитализацији културног наслеђа. Свеобухватна дигитализација културног наслеђа неће бити могућа све док установе културе морају да разјасне статус ауторских права за свако појединачо дело. Ипак, Директива ЕУ 2019/790 је побољшала законски оквир за дигитализацију културног наслеђа. Отуда ће предмет истраживања у раду бити и значај појединих одредби ове Директиве за установе културног наслеђа. За Србију која се потписивањем Споразума о стабилизацији и усклађивању обавезала да ће вршити усклађивање домаћих прописа са правом ЕУ, искуство земаља чланица ЕУ у имплементацији ове Директиве ће бити од велике користи како за домаћег законодавца, тако и за домаће установе културе које су заинтересоване за нове правне оквире у вези са дигитализацијом културног наслеђа.

*Кључне речи:* културно наслеђе; дигитализација; ауторско право, установе културе.

### УВОД

Културно наслеђе представља непроцењиво благо које држи многе народе на окупу. О значају културног наслеђа се све више говори последњих година не само у друштвеним, него и у политичким круговима. Европска комисија је 2018. годину прогласила за „Европску годину културног наслеђа“ под мотом „Sharing Heritage“ (дељење наслеђа). Међутим, осим о значају културног наслеђа, последњих година се пуно говори и о значају дигитализације културног наслеђа. Наиме, дигиталне технологије нуде нове могућности за очување културних садржаја и бољи приступ културном наслеђу. Музеји и друге институције културе могу да користе ове технологије за стварање иновативних искустава за публику и кориснике, дајући им могућност даљинског приступа изложбама и прегледа другог материјала.

Дигиталне технологије могу допринети заштити и обнови културног наслеђа, оживљавању традиционалних заната и јачању иновационог потенцијала културног

\* Ванредни професор, [slucic@jura.kg.ac.rs](mailto:slucic@jura.kg.ac.rs).

и креативног сектора. У дигитализацији културног наслеђа се све више користи 3Д технологија (Ориџ 2020). Примера ради, фотограмetriја као метода 3Д скенирања је посебно корисна за наслеђе које је у опасности да се изгуби или за изгубљено наслеђе. Захваљујући дигитализацији развијена су иновативна технолошка решења која олакшавају приступ култури особама са посебним потребама (нпр. аватари на знаковном језику, тактилни рељефи, апликације без баријера за посете музејима, игре за паметне телефоне и таблете).<sup>1</sup>

Многи људи данас обликују слику о прошлости на основу садржаја који је доступан онлајн. У том смислу, пре одласка у архив, музеј или библиотеку, многи ураде неко истраживање на интернету. Установе културе из тог разлога свакодневно све више раде дигитално: документација се све чешће чува у базама података, фотографије се стварају и чувају дигитално, комуникација у институцијама и ван њих се врши путем е-поште или коришћењем друштвених мрежа. Ова шира употреба нових технологија отвара нове могућности за институције културног наслеђа, али укључује и велике изазове. Наиме, технолошки развој генерално мења свет у коме живимо. У последњих 20 година, појава дигиталних технологија и њихово умрежавање путем интернета довели су до огромних преокрета у готово свим областима живота. Овај развој се осетио и у култури, посебно у институцијама које су одговорне за очување и бригу о културном наслеђу, као и на стварању услова да ово наслеђе остане живо у свести друштва. Ипак, важна сведочанства о прошлим временима не могу да буду доступна због појединих правних решења. Архиви, музеји, библиотеке, спомен паркови, установе филмског наслеђа суочавају се са великим изазовима: како да у измењеним условима испуне своју друштвену мисију и да ли постоје правни оквири за то. Посебан изазов са којим се срећу установе културе у процесу дигитализације културног наслеђа је у вези са ауторским правима. Пре него што институције културе могу дигитално да представе своје фондове, морају да разјасне да ли су ти фондови и даље заштићени ауторским правима, ко су носиоци права и да ли су сагласни да дигиталне копије буду доступне онлајн. Међутим, са тим у вези одмах се намеће питање у каквој је вези ауторско право са претварањем културног наслеђа у дигитални облик. Ово питање се, пре свега, намеће из разлога што је ауторско право усмерена ка будућности са циљем да доносе корист аутору и да га подстакне на стварање нових дела. Одговор на питање улоге ауторског права у контексту организационог културног наслеђа проишља из природе ауторског права. Наиме, садржину субјективног ауторског права чине личноправна и имовинскоправна овлашћења. За разлику од личноправних овлашћења која трају вечно, имовинскоправна овлашћења трају 70 година након смрти аутора. Код многих ауторских дела комерцијална експлоатација ауторског дела траје краће од законског рока трајања имовинскоправних овлашћења. Осим тога, код поједини ауторских дела је тешко утврдити ко је носилац права, посебно на „старијим“ ауторским делима.

Велике изазове у процесу дигитализације културног наслеђа имају архиви, музеји и спомен паркови. Наиме, и фотографије уживају ауторскоправну заштиту.

1 Ова решења су развијена захваљујући пројекту ARCHES. Више о овом пројекту: <https://www.arches-project.eu/>.

Архивски и музејски депои и видео кутије су богати фотографијама, картотекама, брошурама, декларацијама и лецима. Разјашњавање ауторскоправног статуса сваког од ових предмета готово да је немогућ подухват. Да би се побољшала ова ситуација у ЕУ је 2013. године ступила на снагу Директива 2012/28 којом се дозвољава коришћење такозваних дела „сирочади“.<sup>2</sup> Радови се сматрају „сиротим“ ако се носилац ауторског права не може идентификовати или локализовати упркос пажљивој потрази. Тиме је ЕУ желела да пружи бољу основу настојању да европска култура буде доступна онлајн – чему, између осталог, служи и заједнички портал „Еуропеана“.<sup>3</sup>

## АУТОРСКО ПРАВО И ДИГИТАЛИЗАЦИЈА

Ауторско право има важну улогу у процесу дигитализације културног наслеђа. Већина интелектуалног стваралаштва из 20. века и даље су заштићени ауторским правима. Чак и ако је дигитализација као таква данас законски дозвољена уставима културе у појединим земљама, од ауторскоправних прописа зависи јавно саопштавање дигиталних копија. Ауторско право штити ауторе књижевних дела, науке и уметности као интелектуалне ствараоце, и то њихов духовни и лични однос према делу, као неовлашћену употребу дела. Субјективно ауторско право настаје самим чином стварања ауторског дела. За разлику од имовинскоправних овлашћења аутора која се наслеђују правилима законског и тестаменталног наслеђивања, личноправна овлашћења због своје правне природе нису подобна за наслеђивање. Тачније, после смрти аутора, наследници не наслеђују личноправна овлашћења, већ само могу да врше нека од тих овлашћења.

Пре дигитализације, односно појаве интернета ауторска права нису била у већој мери у центру пажње. У аналогном свету питање приступа ауторским делима углавном није представљало проблем. Власник књиге је могао да је отвори и прочита без обавезе да тражи дозволу аутора за то. Међутим, много тога се променило дигитализацијом. Са становишта ауторског права, умножавање постоји и када је ауторско дело унето у меморију рачунара. Многи приступом интернету, коришћењем рачунара или паметног телефона, свесно или несвесно, вређају ауторска права.

Ауторско право је данас много важније за архиве, библиотеке и музеје него пре 20 година. Од ових институција се данас очекује да дигитализују своје фондове и ако је могуће да их учине доступним на интернету. Међутим, да би се ауторско дело нашло на интернету и да би било доступно свима неопходно је да се претходно умножи. Умножавање ауторског дела и његово постављање на интернет спадају у искључива имовинскоправна овлашћења аутора. Радња умножавања постоји и када је дело умножено на начин који није трајан. Другим речима, постављање заштићеног садржаја на интернет (upload) представља радњу умножавања (Марковић, Поповић 2018: 61).

2 Текст Директиве 2012/28 о одређеним дозвољеним коришћењима дела сирочади је доступан на адреси: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0028>.

3 <https://www.europeana.eu/en>.

Реформа ауторског права која је у ЕУ извршена доношењем Директиве 2019/790 о ауторским правима на јединственом дигиталном тржишту побољшала је законски оквир за дигитализацију културног наслеђа (Мешевић 2017: 118). Као и код свих директива ЕУ, одредбе садржане у Директиви 2019/790 немају директну примену, већ ће их свака држава чланица ЕУ мора применити у својим националним законима. Државе чланице су имале рок до 7. јуна 2021. године да изврше имплементацију нових правила у национално законодавство. Поједина нова правила из Директиве су од значаја за установе културног наслеђа. Тек након што су државе чланице завршиле процес имплементације, институције културног наслеђа у тој држави чланици могу да се позивају на ова нова правила. Ипак правни оквир за технички процес дигитализације у земљама чланицама ЕУ успостављен је раније доношењем Директиве 2012/28 о одређеним дозвољеним коришћењима дела сирочади (Мешевић 2017: 118).

У наставку рада ће најпре бити речи о тзв. „делима сирочади“, а потом ће бити дат преглед промена из Директиве 2019/790 које су значајне за институције културног наслеђа. Ово промене су важне и за државе које нису чланице ЕУ како би могле да разумеју потребе институција културног наслеђа и да их узму у обзир приликом реформе домаћих прописа.

## АУТОРСКО ДЕЛО НЕДОСТУПНОГ НОСИОЦА ПРАВА

У институцијама културног наслеђа постоји много материјала чији носиоци права нису познати или се не могу идентификовати (Simone 2015: 315). Материјали о којима је реч обухватају уметничка дела, објављене и необјављене текстове, фотографије, звучне и филмске снимке. Дела чији аутори нису доступни или се не могу лоцирати називају се још и „дела сирочади“ (енгл. orphan works). Ауторско дело има статус дела „сирочета“ ако су испуњена два услова. Први услов је да није истекао рок трајања ауторског права на одређеном делу. Други услов је да се носилац ауторског права на том делу не може идентификовати, односно лоцирати и поред темељне претраге. Идентификовање аутора одређеног дела је отежано, односно немогуће из два разлога. Наиме, ауторско право настаје чином стварања ауторског дела. Регистрација није услов настанка ауторскоправне заштите. Са друге стране, технолошке иновације су створиле могућности за брзо ширење радова на интернету, што отежава идентификацију њихових аутора (Colangelo-Lincusso 2012: 180). У процесу дигитализације културног наслеђа, а у вези са „делима сирочади“, установе културе имају две опције. Једна опција је да спроведу процес дигитализација таквих дела ризикујући да буду тужене због повреде ауторског права. Друга опција је да се одустане од дигитализације дела сирочади. Ова опција би јавност у великој мери ускратила за значајне историјске снимке, звучне записе, књиге, фотографије и друга значајна документа.

У ЕУ је још 2012. године донета Директива 2012/28 о одређеним дозвољеним начинима коришћења „дела сирочади“. Директива је донета са циљем да олакша процес масовне дигитализације културног наслеђа. Наиме, у процесу дигитализације културне баштине установе културе су, између осталог, наишле и на проблем

идентификације односно лоцирања аутора великог броја ауторских дела објављених у 20. веку, а на којима још увек није истекао рок трајања ауторског права. Налажење адекватног правног оквира који би олакшао поступак дигитализације ауторских дела са друге стране би допринело стварању јединственог дигиталног тржишта и промовисању бесплатног ширења знања и иновација.

Сходно чл. 1, ст. 1 ова Директива се односи на одређена коришћења „дела сирочади“ у јавности доступним библиотекама, образовним институцијама и музејима као и архивима, институцијама за филмску или аудио баштину, јавним организацијама за радиодифузију, које су основане у државама чланицама ради испуњавања циљева везаних уз њихове задатке од јавног интереса. Дакле, овом Директивом није обухваћена дигитализација у комерцијалне сврхе и од стране приватних институција (Мешевих 2017: 119). На њих се примењује општи режим ауторскоправне заштите.

Темељна потрага за титуларима права се обавља на основу претраживања релевантних извора за сваку категорију ауторског дела, и то пре предузимања било које радње искоришћавања туђег ауторског дела (Марковић-Поповић 2018: 250). Темељна потрага за носиоцима права је сложен посао. Из тог разлога, Директива прописује да државе чланице треба да омогуће посебним организацијама да врше темељну потрагу уз наплату својих услуга. У складу са тим, Европски завод за интелектуалну својину на нивоу ЕУ води базу података дела недоступних носилаца ауторских права (Orphan Works Database). Надлежни органи држава чланица достављају информације о делима којима су доделиле статус дела чији носилац права није познат, на основу темељне претраге коју су претходно спровеле организације уз достављање релевантних доказа.

У поступку дигитализације, да би се дело нашло на интернету и да би било доступно свима неопходно је умножити га, а затим га учинити доступним јавности. Ово су два искључива имовинскоправна овлашћења која чине садржину субјективног ауторског права. Радња умножавања постоји независно од сврхе због које је до умножавања и дошло. Радња умножавања ће постојати и онда када је дело умножено на начин који није трајан. Управо ово значи да ће спреликом било каквог постављања заштићеног садржаја на интернет бити учињена радња умножавања (Марковић-Поповић 2018: 61). Дакле свако лице које постави дело на интернет чини да дело буде, макар краткотрајно, забележено на серверу, чиме повређује ауторско право уколико је ову радњу извршило без сагласности носиоца права. Овлашћење на интерактивно чињење дела доступним јавности је тековина модерног дигиталног доба и развитка интерактивних медија, који омогућавају кориснику да сам учествује у креирању сопственог садржаја који прима посредством техничких уређаја које поседује. Носилац ауторског права има искључиво овлашћење да користи своје дело на интернету, осим ако је располагао овим овлашћењем.

Централна одредба Директиве којом се јавним установама културе у великој мери олакшава процес дигитализације „дела сирочади“ је чл. 6 који државама чланицама налаже да саставе систем ограничења, односно изузећа која ће се примењивати на овлашћење на умножавање дела и овлашћење на интерактивно чињење

доступним дела без сагласности носиоца права, тако да јавне установе културе могу користити „дела сирочади“ из својих збирки на следећи начин:

- интерактивно чињење доступним јавности дела сирочади у смислу чл. 3 Директиве 2001/29,

- поступци умножавања дела сирочади у смислу чл. 2 Директиве 2001/29, у сврху дигитализације, стављања на располагање, индексирања, каталогизације, очувања или рестаурације.

Систем ограничења, односно изузећа је предвиђен је у чл. 5 Директиве 2001/29. У поменутом члану наведене су ситуације у којима се дозвољава институцијама да употребљавају дело са статусом „дела сирочета“, испуњавајући тиме мисије од јавног значаја. Државе чланице би требало да уведу нека од следећих ограничења:

- у вези са умножавањем ауторског дела у папирном облику, коришћењем неке од фотографских техника, или коришћењем неког другог сличног поступка, осим за музику, с тим да се носиоцу права обезбеди адекватна накнада;

- у погледу умножавања које је извршило физичко лице за своју приватну употребу и за сврху која није ни директно ни индиректно комерцијална, под условом да носиоци права добију праведну накнаду;

- у погледу радње умножавања које чине јавне библиотеке, образовне установе или музеји или архиви, а које тим радњама не остварују никакву економску корист нити било какву комерцијалну сврху;

- у погледу привремених снимака које су институције направиле за потребе сопствених емисија, а који се чувају у њиховим службеним архивима;

- у погледу умножавања дела које су направиле социјалне установе у некомерцијалне сврхе, попут болница или затвора, под условом да власници права морају добити праведну накнаду.

Јавне установе културе могу слободно да користе „дела сирочади“ само ради постизања циљева везаних за своје мисије од јавног интереса, са посебним акцентом на очување, обнову и омогућавање културног и образовног приступа делима и фонограмима који се налазе у њиховој збирци. Установе културе могу остварити приходе током таквих употреба искључиво за покривање трошкова дигитализације, уз обавезно навођење имена аутора дела које се користи (чл. 6, ст. 2 и 3 Директиве 2012/28).

Сврха дигитализације је јасно утврђена у тексту Директиве 2012/28 и тиче се постизања циљева јавних институција културе везаних за њихове задатке од јавног интереса. То се пре свега односи на очување и обнављање ауторских дела и фонограма који чине саставни део њихових збирки које треба да буду доступне за културне и образовне потребе. Отуда је овом Директивом ограничено искључиво имовинскоправно овлашћење на умножавање ауторског дела за потребе дигитализације, стављања на располагање, каталогизације, стављање дела сирочади на располагање јавности. Директива на овај начин јавним институцијама културе олакшава процес дигитализације дела сирочади. И поред тога, јавне институције културе, посебно мали музеји и архиви, се суочавају са одређеним проблемима у процесу дигитализације дела сирочади због обавезне претходне „пажљиве претраге“ за носиоцима права.

## КОРИШЋЕЊЕ ДЕЛА И ДРУГИХ ПРЕДМЕТА ЗАШТИТЕ НЕДОСТУПНИХ НА ТРЖИШТУ ОД СТРАНЕ ИНСТИТУЦИЈА КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ

Половином јуна 2019. године у ЕУ је ступила на снагу Директива 2019/790. Циљ доношења ове Директиве је модернизација правног оквира ауторскоправне заштите у ЕУ и њено прилагођавање технологијама које се стално развијају. У складу са овим циљевима, чврсто у оквирима Директиве 2019/790 је утемељено очување европског културног наслеђа. У том смислу, Директива проширује и ажурира постојећи оквир применљивих изузетака у вези са ауторским правима од стране установа културног наслеђа. Изузеци ауторских права у Директиви су формулисани тако да растеређују институције културног наслеђа које прикупљају дигитална дела, дигитализују своје збирке и чине их доступним на својим интернет страницама.

Установа културног наслеђа у смислу Директиве 2019/790 је „јавно доступна библиотека или музеј, архив или институција филмске или аудиовизуелне баштине“ (чл. 2, ст. 1, тачка 3 Директиве 2019/790). Директива не садржи конкретну дефиницију шта је библиотека, музеј или архив, нити предвиђа неку специфичну правну форму, извор финансирања или организациону структуру установа културног наслеђа. Сва та питања се уређују националним прописима, тако да централна национална библиотека, истраживачке и наставне организације могу истовремено да служе и као институције културног наслеђа. Ово је од посебног значаја за примену изузетака и ограничења ауторских права који се односе на рударење текста и података у сврхе научног истраживања коришћење ауторских дела у дигиталној и прекограничној настави и очување културне баштине (чл. 3, 5 и 6 Директиве 2019/790).

Рударење је широк термин који се користи да покрије све напредне технике за компјутерску анализу великих количина података свих врста (текст, слике, бројеви, итд.). Процес рударења је повезан са ауторским правом из разлога што су делови материјала који се издвајају и анализирају често заштићени ауторским правом. Сама техника рударења подразумева копирање материјала на потребну рачунарску платформу. Копирање је радња обухваћена искључивим имовинским овлашћењем аутора. Изузетак који Директива 2019/790 предвиђа у чл. 3, 5 и 6 олакшава научно истраживање. Осим тога, постојећи изузетак је и значајан и из перспективе отворене науке у омогућавању истраживачких пројеката где је потребна компјутерска анализа великих количина материјала заштићеног ауторским правима.

Са становишта институција културног наслеђа најважнија промена коју је уве­ла Директива 2019/790 се односи на одредбе које имају за циљ да омогуће институцијама културе да учине доступним дела која нису доступна на тржишту а која се налазе у њиховој збирци.<sup>4</sup> Ове промене су садржане у чл. 8 - 11 Директиве и уједно

4 Дела која нису доступна на тржишту не треба мешати са делима сирочади, као и са делима у јавном домену. Дела недоступна на тржишту су дела која се више не нуде потрошачима путем различитих тржишних канала. Дела сирочади су дела чији аутор се не може идентификовати или лоцирати, а дела у јавном домену су дела на којима је истекао рок трајања ауторскоправне заштите и која се слободно могу дигитализовати, дистрибуирати и делити без икаквих ограничења.

представљају један од најсложенијих делова ове Директиве. Циљ нових правила је да се институцијама културне баштине омогући да дела која нису доступна на тржишту, а која поседују у својим збиркама учине доступним на некомерцијалним интернет страницима (Henke 2019: 403). Ово питање је од велике практичне важности, јер проблеми у процесу дигитализације ауторских дела не настају само у вези са делима сирочадима, већ и када је дело недоступно на тржишту. Добијање дозволе од стране носилаца права за умножавање дела која нису доступна на тржишту дуже време може изазвати значајне проблеме за пројекте масовне дигитализације, на пример због старости дела, њихове ниске комерцијалне вредности или чињенице да нису првобитно били намењени у комерцијалне сврхе или никада нису комерцијално коришћени.

Директива 2019/790 у чл. 8 предвиђа регулаторни оквир који омогућава организацијама за колективно остваривање ауторског права да закључују неискључиве лиценце са установама културног наслеђа за репродукцију, дигитализацију или стављање на располагање ванкомерцијалних дела која се налазе у сталним збиркама установа, под условом да се користе за некомерцијалне сврхе. Чл. 8 Директиве такође предвиђа изузетак од прописа о ауторским правима који ће омогућити институцијама културног наслеђа да дигитализују и учине доступним дела у својим колекцијама, а која нису доступна на тржишту у ситуацијама када није било могуће прибавити лиценцу од стране организације за колективно остваривање ауторског права или када институција културног наслеђа наиђе на тешкоће у добијању потребног овлашћења од стране носиоца права. Дакле, у ситуацијама када не постоје репрезентативне организације за колективно остваривање ауторског права које би могле да издају дозволе за одређену врсту дела, установе културног наслеђа могу да се ослане на изузетак од ауторских права који им омогућава да ванкомерцијална дела која се налазе у њиховој колекцији учине доступним онлајн.<sup>5</sup> Међутим, у сваком случају носиоци ауторског права могу да спрече институције културног наслеђа да њихова дела учине онлајн доступним. У том смислу, Директива 2019/790 обавезује институције културног наслеђа и организације за колективно остваривање ауторског права да морају да објаве информације о делима недоступним на тржишту на јавном јединственом онлајн порталу који ће водити Уред ЕУ за интелектуалну својину и то шест месеци пре него што одређени садржај учине онлајн доступним (чл. 10, ст. 1 Директиве 2019/790). Овај шестомесечни рок омогућава носиоцима права да спрече да њихова дела постану доступни на интернету. Након шестомесечног периода, дела се могу учинити доступним на интернет страници институција културног наслеђа у некомерцијалне сврхе, било под условима неискључиве лиценце добијене од стране организације за колективно остваривање права или у складу са изузетком у смислу чл. 8, ст. 2 Директиве 2019/790. У оба случаја, установа културног наслеђа не може бити одговорна за повреду ауторских права.

Успех одредби Директиве 2019/790 у вези дигитализације дела недоступних на тржишту у великој мери зависи од сарадње између установа културног наслеђа и

5 Одређене врсте заштићених садржаја, као што су базе података, компјутерски програми, снимци телевизијских емисија или новински чланци често немају репрезентативне организације за колективно остваривање права.



организација за колективно остваривање права. Наиме, Директива у чл. 8, ст. 5 дело које је недоступно на тржишту дефинише као дело за које се „у доброј вери може претпоставити да цело дело или други предмет заштите није доступан јавности уобичајеним трговинским каналима након уложеног разумног напора да се утврди да ли је доступан јавности“. Ова дефиниција је од значаја за ауторска дела као што су књиге и часописи. Међутим, иста дефиниција је тешко применљива на аудиовизуелна дела и фотографије. Отуда Директива у чл. 11 захтева од држава чланица да „консултују носиоце права, организације за колективно остваривање права и институције културног наслеђа у сваком сектору“ пре него што успоставе посебне захтеве за одређивање статуса дела недоступног на тржишту. Дакле, све заинтересоване стране, тј. носиоци права, организације за колективно остваривање права и институција културног наслеђа у сваком сектору морају бити ангажоване пре него што се утврде специфични захтеви у смислу чл. 8, ст. 5 Директиве 2019/790, као што је провера да ли дело евентуално није доступно јавности путем уобичајених канала трговине.

## ПРОШИРЕНЕ КОЛЕКТИВНЕ ЛИЦЕНЦЕ

Систем колективног остваривања ауторског права је, са једне стране, ефикасан начин да носиоци права прибаве надокнаду од великог броја корисника њихових ауторских дела. Са друге стране, овај систем обезбеђује корисницима ауторских дела, у које спадају и установе културе, да на једноставан и ефикасан начин обезбеде сагласност за коришћење ауторских дела великог броја носилаца права. Систем колективног остваривања ауторског права функционише тако што носиоци права (музичари, писци, уметници, продуценти) уступају релевантној организацији за колективно остваривање ауторског права имовинскоправна овлашћења која чине садржину ауторског права на њиховим делима. Организација потом закључује уговор о лиценци са корисницима ауторских дела, прикупља надокнаду од корисника, и комплетан приход по одобијању својих административних трошкова дели носиоцима права са којима има уговорни однос. У односу на традиционалан начин остваривања ауторског права, систем колективног остваривања има предност, посебно за она дела која се масовно користе. Колективно остваривање права је средње решење у односу на систем индивидуалног закључивања уговора о лиценци између великог броја носилаца права и великог броја корисника туђих ауторских дела и систем законских ограничења ауторских права.

У неким случајевима ипак није могуће колективно лиценцирање ауторских дела оних аутора који не желе своја права колективно да остварују преко организација за колективно остваривање. У циљу решења овог проблема, водећи рачуна о интересима и носилаца права корисника њихових дела, у скандинавским земљама је шездесетих година уведено тзв. колективно лиценцирање најпре за емитовање, а потом и за фотокопирање ауторских дела (Benabou, Bently и др. 2020). Систем колективног лиценцирања значи да се делокруг рада организација за колективно остваривање права проширује и на оне носиоце права који нису ступили у уговорни однос са организацијом. Данас су проширене колективне лиценце предвиђене националним прописима највећег броја земаља, укључујући и нашу земљу.

Директива 2019/790 у чл. 12 предвиђа да државе чланице могу у националним прописима да предвиде систем проширеног колективног лиценцирања. За разлику од чл. 8 Директиве који представља обавезно правило о коришћењу дела која нису доступна на тржишту, чл.12 Директиве представља факултативно правило које се односи на све врсте ауторских дела за чије је коришћење практично тешко добити сагласност носиоца права. Систем проширеног колективног лиценцирања није ограничен на установе културног наслеђа. Ипак, овај систем може бити од значаја за институције културног наслеђа јер на основу једне лиценце може да омогући дигитализацију читавих колекција ауторских дела без обзира да ли је реч о некомерцијалним или делима која су у промету. Ипак, у односу на некомерцијална дела недостатак проширених колективних лиценци се огледа у томе што је њихово дејство ограничено само на једну земљу (Durantaе 2020: 7). Другим речима, ауторска дела која су предмет уговора о лиценци могу бити доступна само корисницима у државама чланицама у којима је уговор закључен. То значи да би институције културног наслеђа морале да географски блокирају приступ дигитализованим збиркама које нису доступне на тржишту у складу са проширеном колективном лиценцом.

У систему проширених колективних лиценци организација за колективно остваривање права мора бити репрезентативна, сви носиоци права морају имати једнак третман, а носиоцима права се мора омогућити да у сваком тренутку тренутку захтевају изузимање свог дела из режима проширене колективне лиценце, ако је дело погрешно сврстано у категорију којој не припада.

## ДЕЛА ВИЗУЕЛНЕ УМЕТНОСТИ У ЈАВНОМ ДОМЕНУ

Директива 2019/790 у чл. 14 предвиђа да по истеку периода ауторскоправне заштите уметничко дело и материјал који је настао било каквом радњом репродукције више не подлеже ауторском праву, осим ако је тај материјал оригиналан, тј. представља сопствену интелектуалну творевину аутора материјала, нпр. цртежи, фотографије, филмови (Schulze 2019: 780). Са једне стране, наведена одредба Директиве 2019/790 оставља простор за приписивање ауторскоправне заштите репродукцијама дела визуелне уметности у јавном власништву када оне испуњавају услов оригиналности. Са друге стране, чл. 14 Директиве спречава ширење ауторских права на „верне” репродукције дела која су већ део јавног домена. Другим речима, Директива утврђује да музеји и друге институције културног наслеђа не морају тражити сагласност за коришћење дигиталних репродукције дела у јавном власништву, а која се налазе у њиховим збиркама. Ово правило из Директиве решава питање које је изазвало доста контроверзи у сектору културног наслеђа, јер обезбеђује већу видљивост уметничких дела у јавном домену. Формулација чл. 14 не покрива само фотографске репродукције дводимензионалних уметничких дела као што су слике, већ покрива и тродимензионалне репродукције тродимензионалних радова (као што су 3Д скенирања вајарских дела).

Суд правде ЕУ је у предмету Ц-469/17 објаснио оригиналност као услов ауторскоправне заштите: „да би се интелектуална творевина сматрала ауторском, она мора одражавати личност аутора, што је случај ако је аутор могао да искаже своје

креативне способности у продукцији дела доношењем слободних и креативних избора“. Директива 2019/790 у чл. 14 потврђује принцип да без оригиналности ауторског дела нема ауторско право. Верна репродукција дела визуелне уметности не садржи довољан степен оригиналности да би уживала ауторскоправну заштиту. На пример, ако неко фотографише да Винчијеву слику, таква фотографија у складу са Директивом 2019/790 не би уживала ауторскоправну заштиту, будући да је оригинално дело тј. слика већ у јавном власништву.

У основи чл. 14 Директиве 2019/790 је чињеница да је дистрибуција репродукцијских фотографија дела ликовне уметности у јавном власништву која су верна оригиналу важна за промоцију културе. Захваљујући таквим фотографијама промовише се приступ култури и културном наслеђу. У том смислу Директива у Преамбули (параграф 53) предвиђа да „у дигиталном окружењу заштита таквих репродукција ауторским правом или сродним правима није у складу с истеклом заштите дела ауторским правом. Осим тога, разлике између националних прописа о ауторском праву којима се уређује заштита таквих репродукција изазивају правну несигурност и утичу на прекогранично ширење дела визуелне уметности у јавном домену. Одређене репродукције дела визуелне уметности у јавном домену стога не би требале бити заштићене ауторским правом или сродним правима“.

## ПРАВНИ ОКВИР У СРБИЈИ

Ауторскоправну заштиту у Србији регулише Закон о ауторском и сродним правима. За дигитализацију културног наслеђа од значаја су чл. 20, чл. 45, чл. 30, чл. 13 и чл. 51. Закон у чл. 20 регулише искључиво овлашћење аутора на умножавање ауторског дела. Аутор је једини овлашћен да умножава своје дело било којим средствима, у било ком облику и на било који начин. Будући да се дигитализацијом врши умножавање ауторског дела, за вршење ове радње је неопходна претходна дозвола аутора. Као нарочити облик умножавања Закон предвиђа смештање дела у електронском облику у меморију рачунара.

У оквиру ограничења ауторског права Закон у чл. 45 предвиђа да је дозвољено без дозволе аутора и без плаћања ауторске накнаде умножавање дела од стране јавних библиотека, образовних установа, музеја и архива, само за сопствене архивске потребе, ако се дело умножава из сопственог примерка и ако таквим умножавањем ове институције немају намеру да остваре непосредну или посредну имовинску корист. Добра страна ове одредбе се огледа у томе што законодавац није ограничио јавне установе културе да радњу умножавања могу вршити једино у случају да је грађа физички угрожена или ако постоји опасност од њене пропасти или оштећења. Међутим, законодавац до краја није дао јасан одговор да ли се под умножавањем подразумева само класично умножавање тј. копирање или и други облици умножавања нпр. бележење на телесни носач, умножавање у електронском облику (Марковић, Миладиновић 2014: 117).

За потребе дигитализације културног наслеђа од значаја је чл. 13 Закона који регулише ауторско право на делима чији аутор није познат. На овим анонимним или делима која се објављују под псеудонимом ауторско право врши издавач,

а ако дело није издато лице које је објавило дело. Ово правило важи све док се не открије идентитет аутора. У контексту дигитализације културног наслеђа предност за јавне установе културе се огледа у томе што је рок ауторскоправне заштите за дела чији аутор није познат краћи – 70 година од дана објављивања дела, под условом да се аутор у том року не јави и не открије свој идентитет (чл. 103, ст. 2 Закона о ауторском и сродним правима). Под анонимним ауторским делом се не подразумева тзв. „дело сироче“, чији је аутор познат, али није доступан. За јавне установе културе у Србији постоји проблем у вези са дигитализацијом дела сирочади из разлога што у домаће законодавство још увек нису имплементирана решења из Директиве 2012/28 о делима сирочади.

Још једна одредба Закона о ауторском и сродним правима која може бити од значаја за дигитализацију културног наслеђа садржана је у чл. 51 и односи се на дела трајно смештена на јавним местима. У погледу оваквих дела дозвољено је без сагласности аутора и без обавезе плаћања ауторске накнаде димензионално умножавање, стављање у промет тако умножених примерака, као и други облици јавног саопштавања дела која се трајно налазе изложена на улицама, трговима и другим отвореним јавним местима. Ово ограничење ауторског права је општег карактера, тј. није предвиђено само у корист јавних уснова културе. У контексту дигитализације културних добара, добра страна ове одредбе је што умножавање није ограничено само у властите сврхе. Осим тога, није ограничен и број умножених примерака дела. Ипак, недостатак ове одредбе се огледа у томе што ограничава дигитализацију употребом технологије која омогућава стварање виртуелних 3Д реплика (Мешевић 2017: 126).

## ЗАКЉУЧАК

Установе културне баштине имају кључну улогу у очувању прошлости и садашњости за будућност. У библиотекама се, како је Јохан Волфганг Гете једном рекао, „осећа као у присуству великог капитала, прећутно дарујући несагледиве камате.“ Један од суштинских задатака не само библиотека, већ и свих институција које се баве очувањем културне баштине је да овај капитал не само чувају него и да га учине доступним што је могуће већем броју људи. У доба интернета створене су потпуно нове могућности за то. Захваљујући дигитализацији одређени садржај може бити доступан увек и свуда. Већина институција културе у свету је одлучила да искористи предности информатичког друштва. У прошлости приступ културном наслеђу се одвијао на пример кроз посету изложбама, читањем штампаних каталога изложби и гледањем аналогних слика. Захваљујући дигитализацији сада по први пут постоји могућност да заинтересовани појединци приступе културном фонду независно од времена и места где се налазе.

У 21. веку – веку информатичког друштва очекује се да институције културе као што су архиви, музеји, библиотеке, спомен паркови представе свој фонд на интернету. За институције културног наслеђа, дигитализација њиховог фонда је велика ствар, али и велики изазов. У том смислу, Директива 2019/790 је донеле одређене новине значајне за дигитализацију културног наслеђа. Концепт изузетака

од ауторских права и систем колективног остваривања ауторских права садржан у овој Директиви није нов и заснован је на постојећим правним оквирима. Ипак, за разлику од ранијих прописа, државе чланице ЕУ су имале рок до 7. јуна 2021. године да ове изузетке и механизме управљања колективним правима обавезно имплементирају у националне прописе. Таква обавеза би свакако могла позитивно да се одрази не само на дигитализацију, него и на дистрибуцију дигитализованих примерака дела између држава чланица ЕУ.

Упркос очигледној сложености нових правила из Директиве 2019/790 за дела која су недоступна на тржишту, ова правила могу да реше проблеме са којима се суочавају многе институције културне баштине у процесу дигитализације садржаја из својих колекција. Државе чланице ЕУ су ова правила имплементирале у своје националне прописе.

Користи од масовне дигитализације ауторских дела су вишеструке. Дигитализација нуди огроман потенцијал за науку, наставу и истраживање. Осим тога, захваљујући дигитализацији културно наслеђе се штити од климатских промена које представљају директну претњу културном наслеђу. Међутим, без одговарајућих прописа на националном и међународном нивоу који би олакшали процес дигитализације културног наслеђа, постоји ризик да установе културе неће моћи да сачувају своје збирке за будућност. У државама које нису чланице ЕУ сада је прилика за институције културног наслеђа да се чује њихов њихов глас како би надлежни органи могли да разумеју потребе и реалност сектора културног наслеђа. Подједнако важан је и дијалог са организацијама за колективно остваривање права и носиоцима права како би се идентификовали практични проблеми и решења за све заинтересоване стране.

Закон о ауторском и сродним правима Србије је у великој мери усаглашен са међународним прописима. Међутим, Закон не регулише дела недоступних носилаца права, као и дела недоступна на тржишту. У циљу олакшања процеса презервације и дисеминације културног наслеђа неопходно је у наш закон имплементирати решења из европске Директиве 2012/28 као и Директиве 2019/790.

#### ЛИТЕРАТУРА

- Benabou-Bently 2020: Valérie Laure Benabou-Lionel Bently и др. „Comment of the European Copyright Society on the Implementation of the Extended Collective Licensing Rules (Arts. 8 and 12) of the Directive (EU) 2019/790 on Copyright in the Digital Single Market“. *JIPITEC – Journal of Intellectual Property, Information Technology and E-Commerce Law*. 11(2). <<https://www.jipitec.eu/issues/jipitec-11-2-2020/5102>>. [20.02.2022.].
- Директива 2012/28. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32012L0028>
- Директива 2019/790. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/790/oj>.
- Durantaye 2020: Katharina de la Durantaye. „Weit und kollektiv – Vergriffene Werke und kollektive Lizenzvergabe mit erweiterter Wirkung nach der DSM-RL“. *Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht*. бр 1. 7-14.
- Закон о ауторском и сродним правима. „Сл. гласник РС“, бр. 104/2009, 99/2011, 119/2012, 29/2016 - одлука УС и 66/2019.
- Мешевић 2017: Иза Разија Мешевић. „Ауторскоправни и практични аспекти дигитализације културне баштине“. *Правни аспекти дијигитализације културне баштине*. Зборник радова. Ур. Драган Прља. Београд: Институт за упоредно право, Српска академија наука и уметности, Аудиовизуелни архив, Дигитални центар САНУ. 111-130.

- Марковић-Миладиновић 2014: Слободан Марковић-Зоран Миладиновић, *Ауторско право и сродна права*. Крагујевац.
- Марковић-Поповић 2018: Слободан Марковић-Душан Поповић. *Право интелектуалне својине*. Београд.
- Оруџ 2020. Pinar Oruç. „3D Digitisation of Cultural Heritage: Copyright Implications of the Methods, Purposes and Collaboration“. *JIPITEC – Journal of Intellectual Property, Information Technology and E-Commerce Law*. <<https://www.jipitec.eu/issues/jipitec-11-2-2020/5096>>. [10.02.2022.].
- Schulze 2019: Gernot Schultze. „Fotos von gemeinfreien Werken der bildenden Kunst“. *Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht – GRUR*. бр. 8. 779-783.
- Simone 2014: Daniela Simone. „Unlocking orphans works: a new licensing scheme“. *Art, Antiquity and Law*. 19(4).
- Henke 2019: Hannes Henke. „Europäische Regelungen über die Nutzung vergriffener Werke“. *Zeitschrift für Urheber- und Medienrecht*. бр. 5. 400-409.
- Colangelo- Lincesso: Giuseppe Colangelo-Irene Lincesso. „Law versus technology: looking for a solution to the orphan works’ problem“. *International Journal of Law and Information Technology*. 20 (3). 178-202.

Sonja M. LUČIĆ

## DIGITIZATION OF CULTURAL HERITAGE AND COPYRIGHT

### SUMMARY

The rapid technical and technological progress in the second half of the twentieth century led to the increasing use of computers in the economy and society and to the dominance of digital technology over the use of mechanical and electronic analog devices. Therefore, copyright has faced the challenge of how to regulate the digitization of copyrighted works, which in today's conditions is necessary for the development of innovation, science and knowledge transfer. The problem is that the increased technological possibilities have facilitated the reproduction of copyrighted works and their availability to the public via the Internet, so that copyright infringements occur online on a daily basis, and the scale of such infringements is enormous. As copyright is the foundation of the creative industry, because it encourages innovation, creation, investment in the creative industry and production, it is necessary to change the existing normative framework and adapt to the changes brought by the rapid development of technology.

Attempts to legally regulate digitalization within the European Union in cases where there is no consent of the copyright holder began at the beginning of this century and continue to this day, facing numerous challenges brought by the modern age of the Internet and globalization. The European Union has approached this process very committedly, passing a large number of acts, primarily directives, which seek to enable the harmonization of copyright and related rights in the information society. In order to facilitate the process of preservation and dissemination of cultural heritage, it is necessary to implement in our law on copyright and related rights the solutions from the European Directive 2012/28 and Directive 2019/790.

*Key words:* cultural heritage; digitization; copyright, cultural institutions.